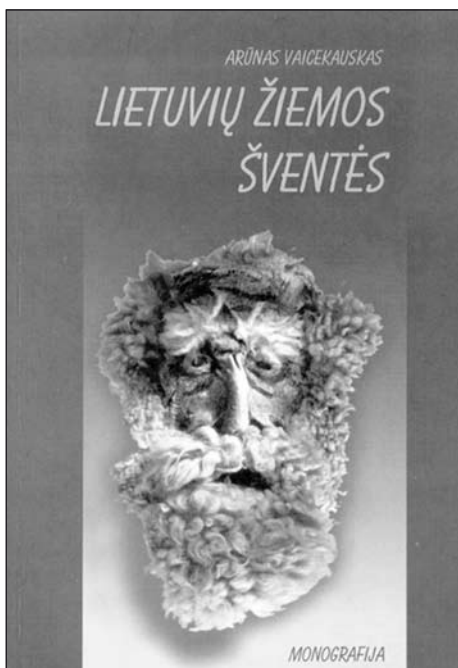

Arūnas Vaicekauskas. Lietuvių žiemos šventės: Bendruomeninės kalendorinio ciklo apeigos XIX a. pab.–XX a. pr.: Monografija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2005. – 192 p.

Pirmausia reiktų pasakyti, jog tai – viasi kitokia, nei mums įprasta, knyga apie kalendorinių švenčių papročius. Atrodytų, įvairios apimties veikalų šia ir panašiomis temomis tikrai nestokojame, tačiau, kaip prarmėje pažymi pats autorius, „didžioji dauguma straipsnių ar monografijų yra aprašomojo pobūdžio“, tuo tarpu jis angažuojąsis pateikti analitinį kalendorinių papročių tyrimą (p. 7). Šioje studijoje, užuot darsyk mėginus smulkiai ir išsamiai apibūdinti kuo daugiau įvairiausių šventinių apeigų bei etnografinių detalių, susitelkiama prie papročių raidos analizės, t. y. stengiamasi nustatyti bendruomeninio ritualo raidos dėsnius, pokyčių dinamiką ir mastus, tolydžio keliant klausimą – kodėl? Kodėl vienas ar kitas paprotys tam tikromis sąlygomis praranda buvusią reikšmę, kokių naujų prasmų jis tada įgyja, kaip evoliuciuoja? Ką vienu ar kitu laikotarpiu atliekamos apeigose išvelgia jų atlikėjai ir kodėl jie tas apeigas atlieka? Pasak lakoniško ir taiklaus paties autoriaus apibūdinimo, jo veikalas – tai

„knyga apie kintančias ritualų reikšmes“ (p. 7). Iš tiesų toks dinaminio ar diachroninio tyrimo aspekto pasirinkimas atrodytų esąs pagrįstas, nes ir pati pastoviausia, statiškiausia ar konservatyviausia žemdirbiška visuomenė niekuomet nebūna nekintama. Jos gyvenimo būdas bei pasaulėžiūra nuolatos yra veikiami pasaulio raidos dėsnių, ekonominių ir socialinių procesų. Tuo tarpu senosios lietuvių kultūros tyrinėtojai – folkloristai bei etnologai – savo akademiniam diskurse neretai yra linkę tarsi užliūliuoti save samprotavimais apie nepaprastą XIX a. pabaigos–XX a. pradžios kaimo bendruomenės gyvensenos ir pasaulėžiūros archajiškumą, konservatyvumą ir nenuilstamą senųjų tradicijų puoselėjimą. Vis dėlto pamažu daugėja darbų, kurių autoriai nesitenkina pateikdami tegu ir patį išsamiausią tam tikro etnografinio „pyrago“ pjūvio aprašymą. Recenzuojamoji knyga kaip tik iš tokių.

Tačiau smarkiai klystume pamane, jog analitinio požiūrio A. Vaicekauskas siekia empirinių duomenų analizės gilumo sąskaita. Anaipol – nagrinėjamos medžiagos išmanymo ir pažinimo autoriui reiktų tik pavydėti. Sprendžiant iš pabaigoje pateikto 309 pozicijų literatūros sąrašo, jis ne tiktai perskaitė ir susistemino viską, kas šia tema lietuvių ir kitų tautų mokslininkų buvo rašyta, bet ir pasitelkė Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriuje bei Vilniaus universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomą etnografinių lauko tyrimų medžiagą. Negana to, remdamasis savo parengta tyrimų programa, jis pats ar su pagalbininkais per 1988–1994 m. laikotarpį ištyrė 359 vietas beveik visoje Lietuvoje. Apklausti 172 pateikėjai, gimę iki 1910 m., ir 191 kaimo gyventojas, gimę 1911–1937 m. Šitoks informacijos pateikėjų amžiaus grupių išskyrimas leido susidaryti vaizdą apie kalendorinių papročių funkcionavimą skirtingais laikotarpiais: 1) XIX a. pab.–XX a. 2-ajame dešimtmetyje ir 2) XX a. 3–4-ajame

dešimtmetyje (t. y. faktiškai iki ir po Pirmojo pasaulinio karo, p. 13). Dėl to ir knygos teiginius iliustruojančiuose žemėlapiuose (iš viso surinktos informacijos pagrindu jų sudaryta 34) matome ne tiktai geografinį atskirų papročių ar jų variantų paplitimą, bet ir chronologinį jų gyvavimo pjūvį.

Dar vienu teigiamu knygos bruožu reikėtų laikyti akivaizdžias autoriaus pastangas kapanotis iš terminologinės painiavos: antai jau įvado pradžioje bandoma tinkamai apibrėžti pagrindines knygoje vartojamas papročio, apeigos ir ritualo sąvokas, nusakyti jų hierarchiją ir skirtumus (p. 11–12). Atsiimant, kad šiuos ir panašius terminus lietuvių mokslininkų darbuose neretai linkstama vartoti kone sinonimiškai, pernelyg nesigilinant į jų reikšmės niuansus, tokį autoriaus skrupulingumą išties reikėtų sveikinti. Juolab kad tai ne kartą pasiteisina ir metodologiniu aspektu: antai Užgavėnių persirengėlių būrio veiksmus ir pamėklės tampymą, paprastai laikomus sudėtiniais vieno papročio elementais, A. Vaicekuskas linkęs vertinti kaip atskiras apeigas, įeinančias į šventinio ritualo struktūrą, ir analizuoti atskirai (p. 81). Toliau jis argumentuotai įrodo, kad pamėklės tampymas „buvo funkcionaliai skirtinga apeiga nei persirengėlių vaikštynės“ (p. 87).

Kritiškumo nestokojama ir vertinant šaltinių bei ankstesnių tyrimų patikimumą. Gana plačioje tyrinėjimų bei šaltinių apžvalgoje (p. 14–32) pagrindiniai darbai ne tiktai įvardijami, įvairiais atžvilgiais sugrupuojami, bet ir įvertinami, nurodant, kuo ir kodėl jie esą vertingi bei ko juose ieškoti neverta arba kodėl jų pateikiama informacija galinti būti neobjektyvi. Čia knygos autorius nevensia ir nukrypti nuo akademinėje aplinkoje įsigalėjusio tam tikrų veikalų vertinimo: pavyzdžiui, rašydamas apie žymiausias XVI a. kronikas, jis pažymi, kad lietuvių etnografijos istoriografijoje esą priimta teigti, jog A. Gvaninis, J. Lasickis, M. Strykovskis ir kiti kronikininkai sekę vadinamosios „Sūduvių knygelės“ pateikta informacija. Neginčydamas šio teiginio teisingumo, A. Vaicekuskas pabrėžia, jog „greta bendros informacijos minėti autoriai pateikia ir savarankiškų pastebėjimų“: tarkim, nurodo, kad patys buvę pana-

šių įvykių liudininkais. Todėl jų tekstuose „reikėtų skirti du skirtingus informatyvumo lygmenis“, t. y. perimtą informaciją ir pačių autorių pastabas (p. 21–22).

Remdamasis tikrai gausia ir racionaliai susisteminta faktine medžiaga, plačiu apsisikaitymu ir geru teoriniu bei metodologiniu pasirengimu, o kartais – tiesiog išlavinta mokslininko intencija, A. Vaicekuskas nevensia nurodyti savo pirmtakų klaidų, vienur prikišdamas kai kuriems tyrinėtojams polinkį daugelį dalykų vertinti pernelyg supaprastintai, o kitur – perdėm sudėtingų ir nepagrįstų išvedžiojimų gausą. Štai keletas būdingų citatų. Rašydamas apie daugelio autorių ir etnografinės medžiagos pateikėjų pabrėžiamą didžiulį triukšmą, kurį keldavęs po kaimą vaikščiojantis persirengėlių būrys (beje, toliau pažymėdamas, kad patys geriausi informantai niekada pernelyg nesureikšmina persirengėlių triukšmavimo, – šis bruožas „į pirmą planą iškyla tuomet, kai žmogus negali prisiminti reikšmingų persirengėlių veiklos detalių“, p. 105), A. Vaicekuskas nurodo, kad „tyrinėtojai šį triukšmą dažniausiai laiko magine-apsaugine priemone, esą turėjusia išgąsdinti ir nuvyti šalin piktąsias dvasias“ (p. 105; čia duodama nuoroda į J. Balį bei rusų mokslininkę V. Sokolovą). Toliau ironiškai komentuojama: „Taip galvojantiems reikėtų prisiminti, kad ritualiniame kontekste persirengėlis anaipso ne žmogus. <...> kaukė pakeičia žmogaus tapatumą ir jis *tampa* [čia ir toliau išskirta A. V.] tuo padaru, kurį vaizduoja. Kalendorinių švenčių persirengėliai ir yra anapusinio pasaulio dvasios, kurias turėtų atbaidyti triukšmas“ (p. 105). Paties autoriaus nuomone, pagal prigimtį persirengėlių keliamą triukšmą reikėtų skirti psichologinių kompensacinių šventės veiksmų sričiai. Visai taip pat knygoje nevensiama įvertinti svetimų teorijų ir argumentuoti savo požiūriu tokiais sudėtingais, nenoriai tyrinėtojų gvildenamais klausimais, kaip ritualinė erotika kalendorinių švenčių papročiuose (p. 65–67) arba ritualinis juokas (p. 67). Dar kitur, aptardamas simbolinį gausos akcentavimą (garsiuosius 12, kartais – 9 arba 13 patiekalų Kūčių stalui, taip pat nesyk skirtingai nurodomą valgymų skaičių per Užgavėnes –

nuo 5 net iki 14), A. Vaicekaskas rašo, kad dėl visų šių skaičių simbolikos ir jos kilmės esama įvairiausių nuomonių: „stengiamasi skaičių „reikšmes“ susieti su kokiais nors išoriniais jų atžvilgiu reiškiniais. Dažniausiai įžiūrimas įvairių kosminių ciklų – mėnulio fazių kaitos, saulės metų mėnesių atspindys“ (p. 170). Paties autoriaus įsitikinimu, problema esanti kur kas paprastesnė. „Didelio valgyimo kartų arba patiekalų skaičiaus akcentavimas pats savaime objektyvizuoja gausą ir visa ko pilnatvę. Ir šiuo atveju panaudojama stereotipinė dviejų dalių maginė formulė: kaip yra šiuo momentu, taip bus ir vėliau. <...> kiekvieno konkretaus skaičiaus esmė – ne tai, kad jis yra matematiniu kažkokio reiškinio simboliu, bet tai, kad kaimo gyventojų sąmonėje jis turėjo reikšmę – *daug*“ (p. 171). Išties, skaitant knygą, ne kartą apima išpūdis, kad dalyvauji karštoje, kandžioje, bet – pakankamai argumentuotoje ir labai įdomioje mokslinėje diskusijoje.

Tad kokios gi būtų tos pradžioje minėtos „kintančios ritualų reikšmės“, kaip jos nustatomos knygoje? Labai apibendrinant, būtų galima išskirti keletą pačių esmingiausių momentų, savotiškų „arkliukų“, kuriais savo studijoje tolydžio remiasi autorius. Analizuojant daugelį papročių, pirmiausia atsižvelgiama į tai, kas atlieka apeigą, t. y. koks jos dalyvių statusas bendruomenės akyse, taip pat – koks papročio atlikimo laikas ir erdvė. Šie trys aspektai, autoriaus įsitikinimu, tiesiogiai susiję su archajiškąja mitine sąmone, jos archetipais, su šventinio laiko ir išskirtinės erdvės (simbolinio pasaulio centro, savos ir svetimos erdvės sandūrų) ypatingu sakralumu. Antai daugelį elgesio stereotipų kaimo bendruomenėje lėmė įsitikinimas, jog „bet kuris veiksmas, atliktas išskirtinio – šventinio laiko metu, būtinai įgydavo tęstinumą ateityje. <...> pvz.: būsi skolingas Kūčiose – būsi skolingas visus metus“ (p. 63). Tokiu pat maginiu principu, kaip jau minėta, paremtas ir ritualinis gausos užtikrinimas: yra šventės metu – bus visus metus. „Todėl nerasime nė vienos reikšmingesnės šventės, kurios ritualinėje struktūroje nebūtų didesnių ar mažesnių vaišių“ (p. 63), – reziumuoja A. Vaicekaskas. Visi šie principai toli

gražu ne nauji, dar M. Eliade's itin įtaigiai aprašyti, – tiesiog recenzuojamos monografijos autorius vykusiai jais naudojasi, aiškindamas daugelį kalendorinių žiemos švenčių aspektų.

Dar vienas, regis, itin mėgstamas ir nekart akcentuojamas autoriaus „arkliukas“ – papročių atlikėjų socialinio statuso kaita, kuri tiesiogiai atspindi bendruomenės požiūrį į ritualus ir jų svarbą. Antai „papročiams funkcionuojant apeiginio ritualo sudėtyje, kai buvo tikima, jog tinkamas apeigų atlikimas galėjo garantuoti ūkinę ar asmeninę sėkmę ateityje, jomis rūpinosi didžiausią socialinių autoritetą turintys kaimo bendruomenės nariai“ (p. 51). „Aukštą bendruomeninių papročių statusą matome ir tais atvejais, kai apeigų atlikimas įtraukdavo visų amžiaus grupių kaimo gyventojus“ (p. 52). Tuo tarpu „nykstant apeiginei kalendorinių papročių reikšmei (kai juose pradeda vyrauti linksminimo funkcijos), papročiai pereina jaunimui“ (p. 52). Bet ir virtimas pramoga bei perėjimas jaunimo žinion dar nesąs paskutinis papročių socialinio statuso transformacijos etapas. Pasak autoriaus, „pokario dešimtmečiais dalies bendruomeninių papročių gyvybingumą palaikė vien tik vaikai“ (p. 52). Prisiminus kad ir spalvingas raganaitėmis persirengusių mokleivių vaikštynes per Užgavėnes šiandienos didžiųjų miestų ir miestelių gatvėmis, matyt, galima būtų pridurti, jog ne kitaip yra ir dabar. Remdamasis rusų etnografu S. Tokarevu, recenzuojamos monografijos autorius mano, kad „toks papročių perdavimas skirtingo amžiaus kaimo gyventojų grupėms – pirmiausia jaunimui, o paskutinėje papročių egzistencijos fazėje – vaikams, yra dėsningas reiškinys“: linksminimą keičia žaidimas, ir paprotys galutinai virsta pramoga (p. 53).

Minėtieji teoriniai aspektai ir dar keletas kitų kriterijų (kaip antai geografinės tam tikrų reiškinų paplitimo ribos bei itin pabrėžiamas informantų amžius), regis, sudaro autoriaus galvoje savotišką matricą ar rėmelį, kuriuo remdamasis, jis gali vertinti daugelį į jo akiratį pakliūvančių faktų ir spręsti, kiek jie dėsningi ar reikšmingi (plg. p. 86, 89 ir kt.). Antai analizodamas persirengėlių būrio personažus, A. Vaicekaskas pabrėžia,

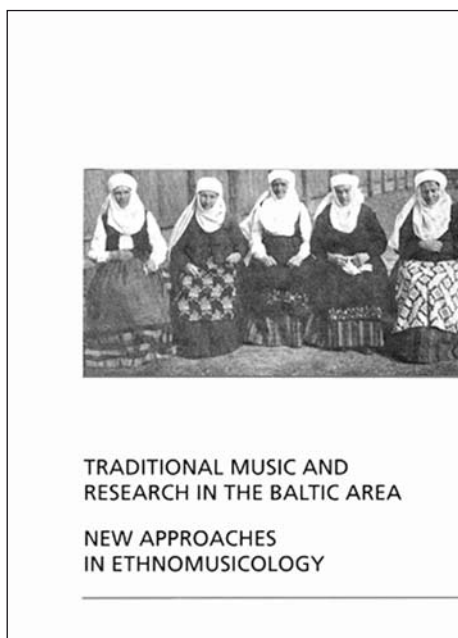
kad kilmės požiūriu archajiškiausiomis laikytinos zoomorfinės meškos, gervės, vilko (šuns), ožio (ožkos) ir avino kaukės (p. 119). Tuo tarpu tiek seniausius (žydo, elgetos), tiek ir naujesnius (daktaro, čigono) antropomorfinius personažus vienija toji pati – *svetimų* mitologema, perteikianti „žmogiškajam pasauliui *svetimos erdvės* (kitais žodžiais tariant – *Ano pasaulio*) atstovų reikšmę“ (p. 139). Beje, ši „svetimų“ mitologema apskritai esanti universalė, ji figūroja daugelyje kalendorinių švenčių papročių ir dėsningai patvirtina jų sąsajas su protėvių kultu. Antai elgetų „apeiginis apdovanojimas maistu vykdė aukos mi-

rusiems protėviams funkcijas tikintis, kad už tai bus atsidėkota ūkine sėkme“ (p. 169).

Būtų galima komentuoti bei cituoti dar daugelį knygoje aptinkamų autoriaus minčių, teiginių, vertinimų. Monografijos skaitymas išties pagauna ir uždega. Vis dėlto, matyt, svarbiausia, kad autoriui pavyko pasiekti išsamios empirinės argumentacijos ir skvarbaus teorinio apibendrinimo darnumo, kai nėra vienas iš šių aspektų nenusveria kito ir netampa savitiksliis. Studija vertinga pažintine prasme, o dinamiška analizė, gyvas, vietomis kandus bei ironiškas stilius, kieta argumentacija daro ją dar ir kaip reta nenuobodžią.

Lina Būgienė

Traditional Music and Research in the Baltic Area. New Approaches in Ethnomusicology. Edited by R. Astrauskas. Vilnius: Lithuanian Academy of Music and Theatre, Department of Ethnomusicology, 2005. – 299 p.

Straipsnių rinkinys parengtas tarptautinės organizacijos – Europos etnomuzikologijos seminaro (*European Seminar in Ethnomusicology* – ESEM) – kartu su Lietuvos muzikos ir teatro akademija surengtos mokslinės kon-

ferencijos, įvykusios 2002 m. Druskininkuose, pranešimų pagrindu. ESEM – nuo 1981 m. gyvuojanti, tačiau savo leidinio neturinti organizacija. 2005 m. jos tribūna tapo Rumunijoje, Bukarešte, leidžiamas mokslinis žurnalas *European Meetings in Ethnomusicology*, nuo šiol spausdinsiantis redaktorių kolegijos atrinktus įdomiausius, aktualiausius, vertingiausius pranešimus. Tačiau mūsų aptariamas leidinys, nors ir gerokai susivėlinęs, idėjų bene visus atsiūstus straipsnius. Jų yra net dvidešimt aštuoni. Žinoma, antroji knygos pavadinimo dalis „Nauji požiūriai etnomuzikologijoje“ mažumėlę gali gluminti žinant, jog pranešimams rengtasi 2002 m., o leidinys pasirodė 2005-ųjų pabaigoje. Šiandien daugelis tada kalbėjusių mokslininkų (dalyvių būta net iš septyniolikos Europos šalių, taip pat JAV, Korėjos ir Japonijos) tęsia ar gerokai pastūmėjo savo tyrimus, padarė aibę atradimų, parašė ir išspausdino daugybę naujų publikacijų. Ketveri metai – išties daug tiesiog audringai besiplėtojančiai mokslo visuomenei. Taigi drįsčiau teigti, kad šis straipsnių rinkinys jau neteko aktualumo ir vertintinas tik kaip anuometinės konferencijos istorinis atgarsis. Jis liks vertingas todėl, jog nėra viena